IJCRT.ORG ISSN : 2320-2882

INTERNATIONAL JOURNAL OF CREATIVE RESEARCH THOUGHTS (IJCRT)

An International Open Access, Peer-reviewed, Refereed Journal

डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांचे महिला गुलामगिरी मुक्ततेबाबत विचार

प्रविण भास्कर गायकवाड

सहशिक्षक, जि.प.कें.प्रा.शाळा बळेगांव,

ता.वैजापूर,जि.औरंगाबाद

प्रस्तावना –

डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांच्या प्रत्येक रचनात्मक कार्यक्रमाला एक वैचारिक बैठक लाभलेली होती. त्यांना माहित होते की, समतेवर आधारलेल्या लोकशाही मुल्यांच्या रक्षणासाठी फार मोठा संघर्ष करावा लागे. स्त्री दास्य आणि स्त्रीयांच्या मानसिक गुलामगिरीच्या उच्चाटनासाठी कायद्याशिवाय व बंडाशिवाय दुसरा पर्याय असू शकत नाही, असे त्यांचे ठाम मत होते. त्यामुळे स्त्री वर्गाला विकासाच्या भौतिक संधी उपलब्ध करुन देत असतांनाच त्याचबरोबर सामाजिक प्रतिष्ठा मिळवून देण्याचाही त्यांनी कसोसीने प्रयत्न केलेला दिसते. नुसत्या भौतिक सुविधा किंवा संधी देऊन एखाद्या वर्गाला (स्त्री-वर्गाला) तात्पुरते भौतिक स्थैर्य मिळवून देता येऊ शकेल पण त्याच्या जोडीने त्याला जर सांस्कृतिक प्रतिष्ठा मिळू शकली नाही तर ते भौतिक स्थैर्य, कुचकामी ठरते. स्त्री वर्ग केवळ आर्थिक कारणामुळे व शारिरीक क्षमतेच्या अभावामुळे दुय्यम किंवा शोषित राहिला नाही तर त्यांच्या या अवस्थेला फार मोठी सांस्कृतिक (ब्राह्मणी संस्कृती) कारण

परंपरा आहेह म्हणून ऐहिक (कायद्याने) आणि सांस्कृतिक अशा दोन्हीही दिशांनी स्त्रिमुक्तीसाठी वाटचाल करण्याचे प्रयत्न झाले पाहिजेत. हे डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांच्या लक्षात आले होते. हाच डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर आणि इतर समाजसुधारकांमध्ये स्पष्ट फरक दिसून येतो. तात्पुरती उपाययोजना करुन एखादा दोष दुर करणे ह्यावर त्यांचा विश्वास नव्हता. या देशाचे संपूर्ण सामाजिक, आर्थिक आणि राजकीय व सांस्कृतिक चौकट बदलल्याशिवाय परिवर्तन शक्य नाही, असा त्यांचा विश्वास होता. एकूणच स्त्रीदास्य आणि स्त्रीशोषण याला या देशातील धर्मशास्त्र, सांस्कृतिक परिवेश, सांस्कृतिक इतिहास मोठ्या प्रमाणात जबाबदार आहे. हे या प्रकरणात स्पष्ट करण्याचा प्रयत्न केलेला आहे.

हिंदू प्रथा, परंपरा व स्त्री या विषयी बाबासाहेबांचे विचार-

'ऊप जेर्ी र्ह्त्ति दू प प्हृल् दसह'

या लेखात डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांनी हिंदू धर्मच स्त्रीच्या ऱ्हासाला, अवनतीला कसा जबाबदार आहे हे सांगितले आहे. हा लेख स्त्रियांनी वांरवार वाचावा इतका महत्वपूर्ण आहे. स्त्रियांच्या मानसन्मानाबद्दल डॉ. बाबासाहेब म्हणतात की,

ऊपेर्ी नेब प्ुप ज्देग्ूदह र्दे दर्स्ह गर्हि हब्र्जे द ूप देत् प्र्द ोज्दहेंत दे पर्गत्ति? र्हे र्शेहल् प र्ते ग्न दू प प्हृले ऊपर्ग म्हि ा हद दूर्पर्ही. ऊद र्तेन हद ेददर्स्दे द्लूं तू स ल्दिूो दस द ूप र्तेर्स्ं ब्र्शेहर्ले ुगिहु दसर्हेर्ही ा दू ा दिल्ह् गहू प र्शेहल्स्ूग' १

भारतीय स्त्रियांना जगाच्या कान्याकोपऱ्यामध्ये सुध्दा प्राचीन काळी मानसन्मान होता. मग त्यांच्या अवनतीला, ऱ्हासाला जबाबदार कोण असेल तर तो मनू होय, असे डॉ.बाबासाहेब या लेखात सांगतात.

याच लेखात पुढे बाबासाहेब म्हणतात, मनुने स्वतःच्या बुध्दीमत्तेचे अगर मौलिकतेचे प्रदर्शन केलेले दिसत नाही. ब्राह्मणी धर्माचा उदय भारतात झाल्यानंतर मनुने आपल्या कायद्यात स्त्री गोवली. मनुच्यापूर्वी

ती समाजात रुढ होती. परंतू, सामाजिक सिध्दांत म्हणून त्या सिध्दांताला धार्मिक कायद्याचे रुप देऊन ते कायदे राजाज्ञेने समाजात पाळले जावेत, ही कामगिरी मनुन केली आणि स्त्रिला गुलाम बनविले.

मनुस्मृती हा धर्मप्रेरणेतून निर्माण झलोला ग्रंथ नाही तर तो वर्णाच्या हितसंबंधाचे जतन करण्यासाठी, स्वार्थाच्या रक्षणाला धर्माचे पांघरुन घालण्याच्या प्रयत्नातून निर्माण झालेला ग्रंथ दिसतो. या ग्रंथाचा गाभा धर्म सोयीसाठी वापरणाऱ्या स्वार्थाचा आहे, हे डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांच्या लक्षात आले होते, म्हणूनच त्यांनी त्याचा जाहिरपणे धिक्कार केला. धर्मशास्त्रांच्या विचारांच्या आत्यंतिक पगड्यामुळे आणि त्यातून बाहेर पडण्याचे धैर्य नसल्यामुळेच महाभारतातील द्रौपदीची विटंबना झालेली दिसते.

---

१. झेर्ी र्हि्त्ति र्द्ूप प्पह्लै दसह, ॐ्ं र्पं र्सं्ंिं, इीू ा्. १९६५, प्र्ीं, इ्-१८

महाभारतात द्रौपद्रीच्या रुपाने स्त्रिविषयक मुल्यच पणाला लावले गेले. द्रौपदीची डोळयांदेखत होणारी विटंबना महाशक्तीशाली पांडव रोखू शकले नाहीत, याचे कारण म्हणजेच धर्मशास्त्राच्या नियमांमुळेच त्यांचे हात बांधले होते. त्यांच्या जिभा धर्मशास्त्राच्या नियमांनी जखडल्या होत्या. पतीची पत्नीवर सर्वंकष सत्ता चालते, ती स्वतंत्र नाही या धर्मशास्त्राच्या नियमाचाच तो परिणाम होता.

कौरवांच्या बाजुला मानवी मुल्यांची कदर करणारी उच्च कोटीची नैतिकता नव्हती. परंतू, ग्रंथप्रामाण्य, शब्दप्रामाण्य, धर्मशास्त्र यांचे निर्जीव नियम त्यांच्या बाजुला होते. म्हणून द्रौपदीच्या विटंबनेत खरे खलनायकत्व कौरवांकडे न जाता धर्मशास्त्राच्या विषम नियमांकडे जाते. स्त्रिंचे स्वातंत्र्य हिरावून घेणाऱ्या धर्मशास्त्रांच्या नियमांमधूनच अत्यंत हिन दर्जाची अनैतिकता कशी निर्माण होऊ शकते हे द्रोपदीच्या भर

सभेतील विटंबने वरुन लक्षात येते. ही विटंबना रोखण्यासाठी स्त्रीची अशी विटंबना करणारा धर्मग्रंथ भिष्मादींनी झुगारुन द्यायला सांगावयास हवा होता. माणुसकीचा आदर करणारे नवे धर्मशास्त्र त्यांनी सांगावयास हवे होते, परंतू त्यांना ते जमले नाही, त्यामुळे मानव धर्माची, स्त्रीची विटंबना झाली. असा धर्म आणि धर्मविचार अमान्य करण्याचे, त्याचा जाहिर निषेध करण्याचे धाडस महात्मा फुले आणि डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांनीच केले.

धर्मशास्त्रांनी सांगितलेली वर्णव्यवस्था आणि त्यातून निर्माण झालेल्या जाती स्त्रियांना कशा बंदिस्त करतात याचे विवेचन डॉ. बाबासाहेबांनी भारतातील जाती या निबंधात विवेचन केले आहे.

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांनी भारतातील जाती या निबंधात त्यांनी जातीच्या तत्कालीन व्याख्या भारतातील जाती समजून घेण्यास कशा अपुऱ्या ठरतात हे प्रथम स्पष्ट केले. सेनाट, नेसफिल्ड, रिस्ले इत्यादींच व्याख्यांची बाबासाहेबांनी चिकित्सा केली. आणि त्यांच्या व्याख्या नाकारुन केतकरकृत जातीची दोन वैशिष्ट्ये- १) जातीचे सभासदत्व केवळ जातीत जन्माला आलेल्यापुरतेच मर्यादित असते आणि त्या जातीत जन्माला आलेल्या सर्वांचा तिच्यात समावेश असतो.

२) कठोर जात कायद्यान्वे जातीतील व्यक्तिंना जातीबाहेर लग्ने करण्यास मनाई करण्यात आलेली असते.[२] म्हणजेच जात म्हणजे बंदिस्त वर्ग ही व्याख्या प्रमाण मानली आणि जातीसंस्थेच्या उदयविकासाची नव्या पध्दतीने चिकित्सा केली.

डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांच्या जातीव्यवसस्थाविषयक चर्चाविश्वाचे महत्व असे की, जातीव्यवस्था आणि स्त्रीशोषणाचा अन्योन्य संबंध त्यांनी स्पष्ट करुन दाखविला आहे.

सगोत्रबाह्य विवाह (गटबाह्य विवाह) झाले पाहिजेत-

डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर यांच्या मते, जातीव्यवस्थेचे प्रमुख लक्षण, विटाळ किंवा अस्पृश्यता नसून जात्यतर्गंत विवाह हेच जातीचे प्रमुख लक्षण आहे. जातीच्या अंतर्गत विवाहाची रुढी कशी टिकवून ठेवली गेली आहे, याचा विचार केल्यास जातीचा उगम सापडतो. सगोत्रबाह्य विवाह ही एक परस्परांत मिसळून जाण्याची प्रक्रिया असल्यामुळे जेथे सगोत्रबाह्य विवाहाची रुढी असते तेथे जाती असू शकत नाही.[३] परंतू भारतात तर जाती आहेत आणि स्वगटांतर्गंत वरचष्मा झाल्यामुळेच निदान भारतामध्ये तरी जातीची निर्मिती झाली असे बाबासाहेबांचे प्रतिपादन आहे.

डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर असा प्रश्न उपस्थित करतात की, जातीतच लग्न झाली पाहिजे असे केवळ फर्मान काढून हे शक्य झाले नसते. कारण, परस्परांच्या सान्निध्यात राहणाऱ्या लोक समुहामध्ये परस्परात मिसळून जाण्याची व अशा तऱ्हेने एकात्म समाज निर्माण करण्याची सहज प्रवृत्ती असते. या प्रवृत्तीला जर जातीच्या निर्मितीसाठी पायबंध घालावयाचा असेल तर लोकांना ओलांडता येणार नाही अशा तऱ्हेची मर्यादा घालावी लागेल व गटाबाहेर लग्नविषयक व्यवहार होऊ नयेत याची काळजी घ्यावी लागते.[४]

२. भारतातील जाती, डॉ. बी.आर. आंबेडकर अनु.मा.फ. गांजरे, अशोक प्रकाशन, नागपूर, प्रथमावृत्ती, १९७४

३. (भारतातील जाती, डॉ. बा. आंबेडकर, पृ.९

४. भारतातील जाती, डॉ.बी.आर.आंबेडकर, अनु. गांजरे मा.फ.पृ.१२

परंतू, जेव्हा जातीगटाबरोबर विवाहास बंदी घालण्यात आली तेव्हा काही समस्या निर्माण झाल्या. साधारणतः कोणत्याही सामान्य लोक समुहामध्ये स्त्री-पुरुषाची विभागणी साधारणतः समप्रमाणात असते. परंतू, हे प्रमाण व्यस्त झाल्यास कठीण समस्या निर्माण होतात. वाढीव स्त्री किंवा वाढीव पुरुष समस्या निर्माण होते. म्हणजेच असे की, पत्नीचा मृत्यु पतीच्या अगोदर झाला तर समाजात तो वाढीव पुरुष ठरतो आणि या उलट पतीचा मृत्यु पत्नीच्या मृत्यु अगोदर झाला तर ती स्त्री वाढीव ठरते. समाज व्यस्त होतो. वाढीव स्त्रीची विल्हेवाट कशी लावायची असा प्रश्न निर्माण होतो हे प्रमाण सम राहावे आणि जात्यांतर्गत विवाह होत राहावे म्हणजेच जाती टिकून राहतील असे मानून यासाठी भारतात चार प्रमुख मार्गाचा रुढींचा पुरस्कार केला. १) विधवेला तिच्या मृत पतीच्या शवाबरोबर जाळून टाकणे. २) वैधव्य लादणे- जाळून टाकण्याचाच सौम्य पर्याय, ३) विधुरांवर ब्रह्मचर्या लादणे. ४) लग्नायोग्य नसलेल्या अल्पवयीन मुलीशी त्याचे लग्न लावून देणे. याचे सविस्तर विश्लेषण डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांनी केले आहे.

थोडक्यात, जाती निर्मितीसाठी स्त्री-पुरुषांच्या संख्येतील तफावत नाहीशी केली जाते आणि त्यासाठी सतीप्रथा, सक्तीचे वैधव्य, विधुरावर ब्रह्मचर्य लादणे, लग्नयोग वय न झालेल्या वयोगटातील मुलीशी विधुराचे लग्न लावणे हे मार्ग अवलंबले जातात हे सर्व मार्ग स्त्रियांवर अन्याय करणारे आहेत. स्त्रियांचे लैंगिक शोषण करणारे आहेत आणि अशा शोषणातूनच जाती टिकवून ठेवल्या असा सिध्दांत डॉ. आंबेडकर करतात. स्त्रियांवर बंधने लावून जातीची बंदिस्तला टिकवून ठेवण्यात आली या अर्थाने स्त्रिया जातीव्यवस्थेच्या प्रवेशद्वार असल्याचे सिध्दांतही त्यांच्या विचारांतून स्पष्ट होते.

म्हणून स्त्रियांना सर्व बंधनातून मुक्त करावयाचे असेल त्यांना समान संधी उपलब्ध करुन द्याचे असेल. सर्व समस्यांची जननी जातीव्यवस्था नष्ट करावयाची असेल तर सगोत्र बाह्य विवाह झाले पाहिजेत, असे बाबासाहेबांचे मत आहे.

घोड्यांना आपल्या देवांची चित्रे काढता आली असती, तर ती त्यांनी घोड्याच्या स्वरुपातच काढली असती, असे म्हणतात, या तत्वानुसार जगातील आजचे प्रमुखधर्म हे मातृसत्ताक पध्दतीमध्ये निर्माण झालेले असते तर त्यांच्या धर्मग्रंथामधून स्त्रियांना मानाचे स्थान मिळाले असते, प्रत्यक्षात मात्र असे घडले नाही. हिंदू धर्म याला अपवाद नाही. या धर्मामध्ये एकीकडे धर्मग्रंथाची पकड घट्ट करण्याचा प्रयत्न ही चालु होता आणि त्यामुळेच डॉ. गाडगीळ म्हणतात – त्या कठोर उपायांचे दर्शन हिंदू धर्मग्रंथाच्या पानापानावर होते.

स्त्रियांचा पूर्वेतिहास पाहत असतांना प्राचीन वैदिक संस्कृतीचा म्हणजेच वेद, उपनिषदे, श्रुती-स्मृती, मनुस्मृती, रामायण, महाभारतादी पुराणे, पारायणे, याज्ञवल्क्य स्मृती इत्यादी हिंदू धर्मीय ग्रंथाचा विचार करणे आवश्यक ठरते. कारण, स्त्रियांच्या अवनतिचे शोषणाचे, वेदनांचे मुळ हिंदूधर्म शास्त्रामध्ये आढळते.

जन्मापासून मृत्युपर्यंतच्या सर्व अवस्थांमध्ये स्त्रियांना पुरुषांपेक्षा हिन लेखले जाते, हे एक ऐतिहासिक सत्य आहे. परंतू, हे पूर्ण सत्य नव्हे कारण, जन्माच्या आधीची गर्भावस्था आणि मृत्युच्याही नंतरचे अंत्यसंस्कार यांच्या बाबतीत धर्मशास्त्रकारांनी केलेले नियमही स्त्रियांना हिन लेखणारेच आहेत. किंबहुना, गर्भावस्थेच्याही आधीची आई-वडीलांची मनातील अपत्य प्राप्तीची इच्छा पाहिली आणि अंत्यसंस्कारानंतरचे पारलौकिक व पुर्नजन्माने प्राप्त होणारे ऐतिहासिक जीवन याविषयीच्या धारणा पाहिल्या तरी स्त्री विषयीचा तिरस्कार दिसून येतो.

स्त्री वर्ग केवळ आर्थिक कारणांमुळे व शारिरीक क्षमतेच्या अभावामुळे दुय्यम किंवा शोषित राहिलेला नाही तर त्यांच्या या अवस्थेला फार मोठी सांस्कृतीक (ब्राम्हणी) कारणपरंपरा आहे. या स्त्रीदास्य कारणमिमांसा करतांना डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर हिंदू स्त्रीयांची 'उन्नती आणि अवनती' या आपल्या महत्वपुर्ण ग्रंथात ब्राम्हणी ग्रंथांनी स्त्रियांवर लादलेल्या अमानुष गुलामगिरीचे सत्य जगापुढे स्पष्ट केले आहे. ङ्कऊप र्गे र्ह्र र्त्ते र्द प्हल्ै दसहङ्क या ग्रंथात मनुस्मृतीचा स्त्री द्वेष्टेपणा अनेक संदर्भासहीत स्पष्ट करुन स्त्रीयांच्या अवनतीस ब्राम्हणी ग्रंथ कसे कारणीभूत आहेत हे साधार सिध्द केले आहे.

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर स्त्री शुद्र यांच्या गुलामगिरीची कारणमिमांसा करतांना क्रांती व प्रतिक्रांती यावर आधारित इतिहासाचा आधार घेतात. त्यांच्या मते आर्य समाजाच्या व वर्णव्यवस्थेच्या शोषणाला कंटाळून शुद्र आणि स्त्रियांचा बौध्द धम्म स्विकाराकडे कल वाढत होता. स्त्री-शुद्र हा आर्य समाजाच्या शोषणाचा पाया होता. बौध्द धम्म स्विकारणारा प्रवाह थांबविण्यासाठी मनुने मनुस्मृती लिहून स्त्रियांवर व शुद्रावर कडक बंधने लादून त्यांना गुलामापेक्षाही हीन वागणूक दिली, असे म्हणतात. स्त्रियांची सृजनशीलता केवळ अपत्यापुरतीच मर्यादीत न ठेवता, जीवनाच्या विविध क्षेत्रात तिला कर्तृत्वाची उंच शिखरे गाठण्याची संधी देणे यात मानवजातीचे हित आहे. निसर्गाने मानवामध्ये ज्या अंतशक्तीचे बिजे ठेवली आहेत, ती अंकुरण्यात अधिकाधिक अनुकूल वातावरण निर्माण करावयाचे असेल तर स्त्रियांच्या सृजनशिलतेवरील बंधने दूर झाली पाहिजे, हे लक्षात घेऊन डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी या वर्णजाती व्यवस्थात्मक समाजात स्त्रिमुक्तीचे रणशिंग फुंकले आणि आपल्या सामाजिक चळवळीतील स्त्रिशक्ती वाढवून त्यांनी धर्मप्रणित गुलामगिरीविरुध्द आपल्या विचारातून आणि कृती कार्यातून मांडणी केलेली दिसते. त्याचबरोबर या विषयासंदर्भाने जगातील धर्माचा अभ्यास केला असता जगातील बहुतेक धर्मांनी स्त्रीला दुय्यम म्हणूनच वागविलेले दिसते. हे या **डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांचे महिला गुलामगिरी मुक्ततेबाबत विचार'** या लेखात संक्षिप्तपणे मांडण्याचा प्रयत्न केला आहे.

---

५. 'हिंदू स्त्रीयांची उन्नती आणि अवनती'- डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर